

ПОРІВНЯЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У КОНТЕКСТІ НАУКОВОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ІВАНА ФРАНКА

Наукові праці І. Я. Франка є вагомим внеском у розвиток порівняльних досліджень в історії української літератури. Стоячи на позиціях історико-психологічного методу (за визначенням самого Франка) як представник культурно-історичної школи, вчений послідовно використовував принципи компаративістики, вивчаючи українську літературу загалом і письменство XVI—XVIII століть зокрема. Але, незважаючи на це, питання порівняльних досліджень у контексті наукової методології І. Франка залишається мало вивченим. Відтак, мета і завдання даної статті полягають у дослідженні специфіки порівняльного методу вченого.

Історики літератури і літературознавці по-різному оцінюють і визначають науковому методологію І. Франка. Так, Л. Білецький вважав Франка представником історичної школи, дослідником, який використовував принципи теорії соціологічної інтерпретації поетичного твору і теорії літературної діалектики й еволюції [2, с. 365-366]. Праці Франка містять елементи наукового ідейно-естетичного аналізу літературних фактів і явищ. На думку Багалія, основним методом у наукових працях Франка є порівняльний [1, с. 25]. О. Колесса вважав Франка прихильником виключно історичного методу дослідження текстів [7, с. 7]. Г. Вервес, аналізуючи літературознавчі дослідження Франка, наголошував на тому, що порівняльний підхід у Франка є по суті не самостійним методом, а складовою частиною історико-психологічного методу. Відтак, вчений стоїть на тому, що літературознавчі погляди Франка синтезували у собі традиції двох вітчизняних шкіл, «які дали початок академічному літературознавству в слов'янських країнах кінця XIX—початку XX століття» [4, с. 265]. Отже, за Вервесом, Франко поєднав у своїй науковій методології принципи порівняльного та історико-психологічного методів.

І. Франка вважають також представником психологічного напрямку в межах історичної школи, хоча М. Гнатюк доводить, що у літературознавчих працях Франка використовуються методи і принципи порівняльно-історичних досліджень [5, с. 117]. В. Будний виходить із того, що компаративізм дав змогу Франку перейти від публіцистичної імпресіоністики до генетичного і типологічного зіставлення сюжетів, образів, мотивів [3, с. 510]. Таким чином, він відносить Франка до представників української компаративістики.

Очевидно, наукова методологія Франка є значною мірою поліваріантною, синтетичною за своїм характером. Визначальним для вченого був порівняльний метод, але водночас він активно використовував елементи культурно-історичного, біографічного, герменевтичного, естетичного, психологічного, історичного та ін. методів. Франко стояв на тому, що саме завдяки порівняльно-історичному методу певні літературні явища можна досягнути «глибше та ґрунтовніше, ніж за допомогою будь-якого іншого методу» [8, с. 318]. Наголошуючи на особливостях свого наукового методу, Франко у праці «Відповідь критикові Перебенді» писав: «Щодо речі і щодо методу досліду завдячую [...] Драгоманову, Дашкевичу і другим» [9, с. 308]. Тобто, передусім представників порівняльно-історичного методу вчений вважав своїми вчителями. В автобіографії Франко наголошував на тому, що під впливом професора Драгоманова він зайнявся новітнім порівняльним літературознавством і фольклором, багато запалом читав творів Бенфея, Лібрехта й особливо Веселовського, Драгоманова та інших вчених, які шукали і прокладали нові шляхи у науці. Слід зауважити, що Франко ніколи не був послідовником одного якогось вченого та напрямку. Натомість він синтезував та осмислював існуючі наукові теорії та методи, на основі чого формував власну ідеологічну систему.

Франко вважав, що різні методики дослідження літератури можна використовувати у певних межах. Не варто одну якусь методику вважати цілком правильною, істинною. В науковій концепції літератури Франка бачимо присутність також методів антропологічної,

міграційної (порівняльно-історичної) шкіл. Вчений усвідомлював, що дуже часто матеріал дослідження сам диктує метод, тому кожен метод слід застосовувати для певного матеріалу. Франко стояв на тому, що метод, який може бути актуальним для дослідження одного матеріалу, для іншого може бути цілком непридатним. Вчений був послідовним прихильником ідеї про те, що необхідно всебічно вивчати процеси взаємного обміну різних національних культур. У його працях світова література постає як процес невинного розширення зв'язків між окремими літературами. А в концепції Франка феномен світової літератури невіддільний від «міжнародної цивілізації». Він наголошував, що національні культури розвиваються «не по одному шаблону», бо залежать від багатьох місцевих умов – соціальних, політичних, географічних. Але це не перешкоджає тому, що постійно виникають аналогічні явища навіть у літератур, що є географічно віддаленими одна від одної. Цей феномен Франко пояснював дією двох чинників. Перший – близькість умов, які їх породили. Другий – вони є результатом глобального обміну культурними досягненнями між народами, викликані дією закону спадкоємності.

Для І. Франка як дослідника історії літератури особливе значення має факт перегуку цивілізацій і традицій, у результаті чого кожна національна література збагачується світовими тенденціями, перегукується з іншими націями, етносами, народами на рівнях ідейно-естетичному та жанровому, відображає процеси, які характеризуються глобалізмом. Вчений наголошував, що у всій сучасній культурі слід шукати основи, закладені культурною працею вавилонців, асирійців та єгиптян. Тож ці сліди треба старанно вивчати, оскільки вони дають змогу глибше поглянути на суть власного письменства, зрозуміти його витoki і тенденції подальшого розвитку. Вчений закликав систематизувати існуючі явища у літературі, шукати у ній типове і загальнолюдське.

На думку Франка, національна література представляє собою синтез різних елементів, зокрема місцевих, міжнародних, які були трансформовані та осмислені у національному контексті, відповідно до власних проблем і потреб. Але національне завжди домінує над міжнародним, тож історія літератури, на думку Франка, є невід'ємною частиною історії духовного життя народу. Він постійно наголошував на необхідності враховувати зв'язок писемної та усної літератур, оскільки книжність виростає з фольклору, живиться його темами і сюжетами. Далі ці процеси існують паралельно. Усна писемність і література, за Франком, є витворами одного духовного життя, що втілюється у двох напрямках. Для історика культури однаково важливими є два процеси. Вчений наголошував на тому, що перший процес виявляє риси інтернаціоналізації, що представляє собою зведення до спільного іменника всієї літературної творчості. Другий репрезентує риси націоналізації, тому це – питомий національний характер та оригінальні прикмети.

Франко послідовно відстоює думку про те, що історик літератури повинен керуватися історично-порівняльним методом, досліджувати комбінацію перехрещених, своїх і чужих впливів, вивчати поєднання різних, зокрема своїх і чужих, впливів, однаково студіювати різні прояви живої духовної сили народу. Тобто, Франко був прихильником обміну духовними і культурними традиціями між народами, але при цьому наголошував, що національна література і духовність загалом повинні всі ці впливи адаптувати і пристосовувати до власних національних умов і специфіки.

За Франком, зв'язки між власними і чужими впливами слід вивчати у динаміці, враховувати трансформацію запозиченого на національній основі. Головним здобутком вчений вважає доведення безперервності та єдності національної літературної традиції від часів Київської Русі до ХХ століття. Адже літературні зв'язки з іншими народами тривали у процесі міжнародних, політичних, торговельних відносин. Українська культура, зокрема література, протягом століть виступала посередником між Сходом і Заходом, Півднем і Північчю, вбираючи у себе риси багатьох культур і літератур. Вчений аналізував ряд українських пам'яток шляхом порівняння з аналогічними творами в інших літературах,

наголошував на міжнаціональних зв'язках, заперечував думку про наявність тільки суто місцевих рис. Франко вважав позитивною рисою входження інтернаціонального елементу в рідну писемність. Він стояв на тому, що для історика літератури повинен бути важливим будь-який твір, незважаючи на те, чи він запозичений, чи власний.

Для кожної літератури, за Франком, зв'язки з іншими представляють особливості засвоєння національним письменством здобутків інших письменств, які через історичні причини випередили літературу-реципієнта. Франко акцентував увагу на ідеї про еволюцію літературних напрямів, тому історик літератури при аналізі кожної течії повинен чітко відрізнити національне від загальнолюдського. Адже існують національний зміст у міжнародній формі і національна форма, в яку відлито міжнародний зміст. Саме у такому контексті студій Франко наголошував на важливості порівняльного методу, обґрунтовував його переваги, називав єдиною можливістю і раціональним для об'єктивного наукового аналізу. Літературознавча наука довела, що літературні стилі та жанри розвиваються еволюційним шляхом, протягом тривалого часу, а не виникають раптово, спонтанно. Вони являються результатом і закономірним наслідком літературної традиції багатьох поколінь і народів. Відстоюючи цю тезу, Франко закликав істориків літератури не обмежуватися національними рамками, а дивитися на власну літературу в контексті широкого, європейського, навіть світового.

Головними рисами у розвитку літератури Франко вважав зростання ролі міжнаціонального чинника у розвитку літератур, їхню постійну і безперервну взаємодію. Він виходив із того, що міжнаціональне зближення і обмін досвідом між різними літературами не свідчить про зниження вияву національних особливостей. Натомість, поряд із інтернаціоналізацією літературних інтересів існує також націоналізація кожної літератури. У процесі порівняння літератур Франко бачить шлях до проникнення у закономірності історико-літературного процесу, що у результаті дає розуміння не лише спільності, а й специфічності порівнюваних явищ. Тут Франко стояв на позиціях дедуктивного методу. Тобто, виходив із того, що спочатку треба окреслити і визначити «суцільний образ» літературного явища на певному національному ґрунті. Лише після цього доречно проводити аналогії та порівняння, що приведуть до певного результату. Але переважає тенденція вбачати в культурних феноменах насамперед спільні риси й ігнорувати відмінні.

І. Я. Франко особливу увагу звертав на самотутню неповторність досліджуваного явища, співвідношення, синтез у ньому елементів національного та інтернаціонального, поєднання свого, місцевого, оригінального і своєрідного з привозним, чужим, перейнятим із довговікових міжнародних зносин. Вчений правомірно доводив думку про те, що у художній літературі домінує національна своєрідність, а у науці – міжнародні елементи, тому наука є більш універсальною. Водночас дослідник наголошував, що у науці досить часто зустрічаємо випадки з «сильною закраскою національного генія». Тому завдання історика літератури полягає у тому, щоб вивчити співвідношення цих двох сторін національної літератури, встановити їх зв'язки і впливи один на одного, залежність і незалежність один від іншого. З огляду на це він наголошував, що історія літератури повинна виходити на широку дорогу порівняльних досліджень. Історик літератури повинен чітко відрізнити у ній національне від інтернаціонального. Франко стояв на тому, що кожна література повинна виходити за межі національного і засвоювати міжнародне. Але це засвоєння не повинно бути наслідуванням чи копіюванням, а тільки творчим осмисленням, пристосуванням до власного духовного контексту цікавих та оригінальних ідей, тем, жанрів, які наявні у світовому культурному процесі. Такий шлях здатен зробити, за Франком, кожне національне письменство значно багатшим і оригінальнішим.

Франко часто проводив загальні порівняльні дослідження з метою встановлення національних і світових елементів у певному творі письменника чи національної літератури. Він робив масштабні зіставні дослідження однорідних явищ, вивчаючи їх подібності та

відмінності. При цьому вчений стояв на тому, що не є правильним інтерпретувати національну літературу як суто оригінальне явище, витвір певної нації, нехтувати впливами інших літератур. На думку дослідника, теорію впливів можна застосовувати до творчості кожного письменника, оскільки саме впливи демонструють важливі культурно-історичні течії та міжнародні взаємини. Водночас він стояв на тому, що головним для літературознавця є показати, як письменник перетоплював у своїй душі ті чужі, нанесені елементи. Франко стоїть на тому, що визначальну роль у процесі літературної творчості відіграє творча індивідуальність. Тож, студіюючи міжнародні впливи, необхідно розрізняти питомі елементи та запозичені, щоб зрозуміти значення і тих, і тих та їхні взаємні відносини. Особливо велику увагу дослідник звертав на візантійські впливи. На його думку, вивчення «візантійщини» є важливим складником дослідів над власним народом, зокрема для літератури Київської Русі. Літературу XVI—XVII століть Франко особливо виділяв у літературному процесі, бо у ній з'явилися письменники з яскравою творчою індивідуальністю. У цей час література стала не такою шаблонною, більше наближеною до народу. Протягом 1569—1648 рр., коли Русь входила до складу Литовсько-Руської держави та була єдиним державним цілим, розпочався, на думку Франка, розвій духовний і літературний на відчутній національній, южноруській основі.

Будучи прихильником порівняльного методу, Франко водночас закликає дотримуватися міри в порівняннях, межі, поза яку не сміємо переступати, коли не хочемо договоритися до абсурдів. Вчений вважає, що не можна «розсікати» твір на дрібні мотиви, порівняння різнорідних і розрізнених щодо часу й місця творів. Але метод вивчення великих епічних творів шляхом виокремлення і розрізнення студіювання окремих мотивів учений вважав доцільним. Водночас він наголошував, що важливо знати міру, до якої можна застосовувати певні методи. «Методологічним блудом» вченого В. Клінгера він вважав мішанину і неухагу до їхнього первісного, самостійного розвитку. Вчений, використовуючи порівняльний метод, повинен глибоко опанувати відповідну літературу, зокрема ознайомитися з працями і теоріями Я. Грімма, Т. Бенфея, Ж. Бедьє, А. Ланга та ін. Франко стоїть на тому, що форми і методи порівняльного аналізу, його фактологічний аспект не повинні виходити за межі наукової доцільності. Він акцентує увагу на тому, що неорганічні, штучні зіставлення не розкривають внутрішню суть оригіналу, а навіть затуманюють, ускладнюють його сприйняття. Дослідник наголошував, що не можна занадто часто і багато застосовувати паралелі, порівняння, вони повинні мати певну межу і розумну міру.

Головним, за Франком, для історика літератури є чіткий і послідовний аналіз. Він має такі етапи. Перший. Окреслення «суцільного образу» літературного явища на певному національному ґрунті. Другий. Проведення аналогій та порівнянь. До речі, Франко досить критично ставився до того, якщо вчені вишукували аналогічні ситуації, схожі на поетичні фігури для констатації залежності одного письменника від іншого, встановлення певної ієрархії порівнюваних творів і літератур. Порівняння повинно бути не механічним і шаблонним.

М. Грушевський писав, що І. Франко «одинок репрезентує таку плідну і важну і так неминучо потрібну для пізнання кожного письменства порівняльну методу» [6, с. 174]. На думку Грушевського, повинно з'являтися більше дослідників, які могли б «виходити за межі нашої власної традиції, на широке поле вселюдського обміну ідей і образів» [6, с. 174]. Дійсно, І. Франко прагнув, щоб вчені «ставили свої досліди на широкій підставі порівняної літератури та культурної історії» [6, с. 20].

І. Я. Франко постійно звертався до проблем компаративістики, осмислював теоретичні засади цього напрямку в літературознавстві. Вчений стояв на тому, що загальносвітові тенденції у розвитку літературознавства необхідно поєднувати з національними елементами. Дослідження Франка відображали високий рівень тогочасної наукової теоретичної думки та відкривали широкі можливості для наукових пошуків. Наука

про літературу таким чином виходила за межі вузького, суто національного аналізу та інтерпретації літературних творів і процесу загалом, інтегруючись у європейський та світовий контексти. Важливими у працях вченого були контактний і генетичний чинники. Він вважав, що ефективність порівняльних студій залежить від застосування певних методів і прийомів аналізу явищ, одержання відповідних методологічних принципів і підходів. Франко прагнув формувати наукову концепцію літератури в історико-генетичному плані, що являє собою єдність і безперервність української літературної традиції. У типологічному плані, за Франком, потрібно осмислити специфіку українського письменства, її оригінальності, зв'язку зі світовим літературним процесом. Вчений відводив велику роль суб'єктові-реципієнту у літературному процесі, наголошуючи на еволюційному характері літературних контактів, різноманітності їхніх взаємодій, форм і виявів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалій Д. Іван Франко як науковий дія // Україна. – 1928. – Ч. 6. – С. 21—42.
2. Білецький О. Шляхи розвитку дожовтневого українського літературознавства // Зібрання праць: У 5 т. – Т. 2. – 421 с.
3. Будний В.В. Століття Франкового критицизму – розвоєві лінії, концепційні обрії, методологічні перспективи // ІУ Міжнародний конгрес українців. – К.: Обереги, 2000. – Кн. 1. – С. 508—515.
4. Вервес Г.Д. Роль Івана Франка у розвитку порівняльного літературознавства // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. – Львів: Світ, 1998. – С. 263—266.
5. Гнатюк М. Літературознавчі концепції в Україні другої половини ХІХ—початку ХХ сторіч. – Львів, 2002. – 208 с.
6. Грушевський М. Святий Климент у Корсуні, причиною до історії старохристиянської легенди, написав Іван Франко // ЛНВ. – 1906. – Т. XXXV. – Кн. УІІ. – С. 174—175.
7. Колесса О. Головні напрями й методи в розслідах українського фольклору. – Прага, 1927. – 10 с.
8. Франко І. «Угорська казка» Вацлава Потоцького і «Пся кров» // Франко І.І. Збір. творів: у 50 т. – Т. 28. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 305—318.
9. Франко І. Відповідь критикові «Перебенді» // Збір. творів: у 50 т. – Т. 27. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 308—311.
10. Франко І. Візантійська література // Збір. творів: у 50 т. – Т. 29. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 184—194.
11. Франко І. «Тополя» Т. Шевченка // Збір. творів у 50 т. – Т. 28. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 73—88.
12. Франко І. Історія української літератури. Ч. 1. Від початків українського письменства до Івана Котляревського // Зібрання творів у 50 т. – Т. 40. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 77-430.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується проблема порівняльних досліджень у контексті наукової методології Івана Франка. Наголошується на особливостях порівняльного методу вченого та його застосуванні до текстів давньої української літератури. Ключові слова: порівняльний метод, наукова методологія Івана Франка, тексти давньої української літератури.

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется проблема сравнительных исследований Ивана Франка в контексте научной методологии Ивана Франка. Акцентируется внимание на

особенностях сравнительного метода ученого и его применении к текстам древней украинкой литературы.

Ключевые слова: сравнительный метод, научная методология Ивана Франко, тексты древней украинской литературы.

SUMMARY

In this article the problem of comparative investigations in the context of scientific methodology of Ivan Franko is investigated. It is underlined the specific of comparative method of scientist and his using for text of the old Ukrainian literature.

Key words: comparative investigations, scientific methodology of Ivan Franko, text of the old Ukrainian literature.